

МІСТО ЯК ПРОСТІР САМОТНОСТІ: ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР

Проблема еволюції феномену міста в українському художньому мисленні та впливу урбаністичної літератури на формування естетичного світосприйняття в сучасному літературознавстві залишається досить актуальною. На думку В. Фоменко, сьогодні світовий літературний процес усі проблеми людини зміщує в площину міста. Повною мірою це стосується і новітньої української літератури, яка розвивається «багаторівнево і безупинно у своїх сутнісних значеннях, оскільки мова йдеться не лише про перехід від одних тем до інших, від героїв “сільських” до “міських”, а про нові тенденції суспільного розвитку, де “Вічне Село” поступається “Вічному Місту”» [9, 305].

Важливе місце у сучасному українському літературознавстві посідає аналіз художніх інтерпретацій феномену самотності у текстах різних жанрів. Зокрема у дисертації О. Карабльової проаналізовано специфіку втілення проблеми самотності у художній літературі на матеріалі сучасної української жіночої прози [4]. Дослідниця зауважує, що у літературній творчості проблема самотності постає синтетично як індивідуально-творча, філософська, психологічна і культурологічна проблема. Через аналіз творчості сучасних письменників можна визначити типологічні ознаки проблематики на основі індивідуальної психології самотності, оскільки вона сама по собі становить актуальний об'єкт пізнання – психологічне відокремлення творчої особистості як необхідна умова її самореалізації.

У статті розглянуто проблему вияву гендерної специфіки вибудовування простору постмодерного твору, а також особливості художньої реалізації категорії самотності в сучасному урбаністичному просторі на матеріалі автобіографічної повісті І. Роздобудько «Переформулювання» через поєднання двох важливих та взаємопов'язаних проблем українського літературознавства. Це дає змогу прослідкувати, як в умовах сучасного мегаполіса під впливом специфічного способу життя формується новий тип особистості. Ця особистість декларує відмову від самоідентифікації та ідентифікації її оточенням за статевим принципом, який філософи-екзистенціалісти вважають вагомим чинником у формуванні почуття самотності (внутрішньої самотності) [11]. Така особистість не уникає самотності, проте, самоідентифікуючись, ламає гендерні стереотипи поведінки. Через реалізацію творчих здібностей вона приходять до усвідомлення своєї самотності як дару, що дозволяє їй бути унікальною людиною у натовпі великого міста, в якому здійснюються всі бажання.

Актуальність дослідження зумовлена потребою пошуків адекватних способів інтерпретації зазначеного типу героя, що дозволяє розглянути гендерну специфіку просторової вибудови постмодерного твору під новим кутом зору.

Для розуміння глибинної специфіки автобіографічної повісті І. Роздобудько «Переформулювання» необхідно усвідомлення теоретичної проблеми т. зв. «жіночої літератури». Адже твір має вписуватися саме рамки цього поняття, хоча авторка не декларує його входження саме в такий континуум, що є в цілому характерним для сьогоденного ламання стереотипів гендеру в художній творчості.

Як правило, термін «жіноча література» («жіноча проза», «жіноча поезія») використовують на позначення творів, написаних жінками, тобто враховується суто гендерний аспект без визначення специфіки чи оцінки художньої вартості позначуваного ним твору. Часто терміном «жіноча література» позначають твори, зорієнтовані на масову жіночу аудиторію. Власне, це й спричинило негативне ставлення до поняття «жіноча література» широкого загалу. Проте є ще одне значення, яке озвучила письменниця Є. Кононенко: «Я часто натрапляю на визначення “жіночої прози” як такої, що покликана розкривати особливості жіночої психіки, суті жіночого ества, описувати всі ті специфічні подробиці, яких не торкається “проза чоловіча”, і тому саме цим подробицям “жіноча проза” повинна приділяти якнайбільшу увагу» [8]. Такий соціологічний погляд на «жіночу літературу» вважають прийнятним і дослідники літератури (Т. Ровенська, О. Трофімова, Г. Улюра та ін.).

Визначення Є. Кононенко цікаве тим, що в ньому фігурує антонім поняття «жіноча проза» – «чоловіча проза», якому деякі з літературознавців та критиків відмовляють у праві на існування. Пояснюється це тим, що література, як і будь-який інший вид мистецтва, мала творця, який, за словами М. Зав'ялової, «завжди безстатевий, оскільки він приймається за людську норму, за якогось абстрактного носія свідомості, не обтяженого вагою забобонів...» [2, 8]. Н. Зборовська зазначала, що мистецтво, створене чоловіками та жінками, є по відношенню один до одного «компрометуючим», з єдиною різницею, що «жіноча мистецька “компрометативна” опозиція була бунтом стосовно чоловічих міфів про жінку і спробою звільнення від них...» [3, 132].

Як і на початку ХХ ст., «жіноча література» ХХІ ст. відлякує широку читацьку аудиторію і критиків тим, що створюється жінками непересічними, які не погоджуються виконувати лише відведену їм патріархальним суспільством роль домогосподарки, берегині домашнього вогнища (хтось може назвати це явище фемінізмом) – сильними, творчими, не здатними на компроміс із слабкими чоловіками. С. Павличко саме цим пояснювала особливості редагування І. Франком творів О. Кобилянської: критик викреслив той уривок, в якому письменниця викладала майже повне своє життєве й творче кредо. На думку С. Павличко, «такого роду редагування виказує страх маскулінної культури перед “новими”, сильними жінками й усім комплексом проблем, які вони приносили» [5, 85].

Проте негативна конотація поняття залишається настільки сильною у свідомості багатьох, що навіть самі жінки-митці зазвичай відхрещуються від приналежності їх творів до «жіночої літератури». Не виняток з цього правила й

І. Роздобудько, що підкреслює дослідниця її творчості Н. Герасименко. Розподіляючи твори письменниці на дві групи – «чоловічі» й «жіночі», залежно від статі головного героя, від імені якого ведеться розповідь, вона зазначає, що навіть у «жіночих» романах не простежується самоутвердження авторки як жінки через мову – її героїні та герої «лінгвобезстатеві»: «Їхні слова можуть належати представникам обох статей, якщо не брати до уваги займенників. Основне в цих романах – створення персонажів, які живуть глибоко в собі – в душі» [1, 237].

В інтерв'ю «Львівській газеті» на прохання журналіста висвітлити своє ставлення до гендерного розподілу ролей у сучасній українській літературі, І. Роздобудько відповіла: «Коли я беру до рук якусь нову книжку – мене зовсім не цікавить стаття автора. Це абсурд. Мене цікавлять перші десять рядків. І якщо вони мене захоплюють, яка різниця, хто їх написав. Цю тему, як на мене, треба давно вже закрити за неактуальністю і якоюсь “нафталиністичною”...» [6, 174].

Отже, письменниця, сприймаючи термін «жіноча література» буквально, виступає проти шаблонних визначень на зразок «авторка детективів» чи «письменник-жінка». Вона прагне зберегти ідентифікацію із безстатевим творцем і хоче, щоб так до неї і ставилися. Зрозуміло, що в такому випадку творцеві важко дорікати, що він обмежується якимись усталеними й обов'язковими визначеннями жанру. Адже творчість – процес невідконтрольний авторові, творча фантазія може спричинити неочікуваний результат. Для І. Роздобудько це – пошуки в іншому жанрі, не схожому на детективні романи.

Очевидно, що ця позиція відображена й у творах І. Роздобудько, зокрема в автобіографічній повісті «Переформулювання». Адже автобіографізм у мистецькому творі завжди особливо цікавий читачу, а тим більше, коли про себе розповідає відома людина. Це науковці можуть чітко розмежувати автора та ліричного героя, а читач пересічний готовий їх об'єднати, щоб смакувати подробиці чужого інтимного життя, незважаючи, що це просто вигадка (і подробиці, і життя). Ще одна особливість «Переформулювання» полягає в тому, що задумувалося воно спочатку як мемуари: є визначений час відліку (період життя творця, коли він розпочинає писати спогади), є певний життєвий досвід, є спогади про дитинство, юність, дорослі роки, тобто весь той матеріал, який буде використано в процесі творіння.

Твір побудований за принципом фрагментарності, несподіваних часових зсувів, спогадів, звідси маємо ламаний сюжет, коли читач не отримує очікуваного розвитку певних сюжетних ліній. Така композиція зумовлена надзавданням твору, що проголошене в назві – «Переформулювання», що відображає сутність ставлення головної героїні до світу, себе самої. Квінтесенцією цього ставлення й стає постійне переформулювання, оскільки коли героїня твору стикається з важкою життєвою проблемою, то першим кроком до її розв'язання стає осмислення, другим – переформулювання проблеми таким чином, щоб вона перестала нею бути. Третій крок фактично не залежить від героїні, проблема зникає сама по собі, уже не сприймається як безвихідна. Це спосіб подолання перешкод, безперечно, характеризує сильну

особистість. Як приклад можна навести такий епізод: героїня усвідомлює, що опинилася у безвихідній ситуації маленького провінційного задушливого міста. Намагаючись знайти вихід, вона осмислює два варіанти: «бути, як всі і прожити життя за схемою, яку тобі пропонують, або зламати цю схему і... спитись десь в котельній...» [6, 51]. Ані перший, ані другий варіант вона не хоче сприймати, а тому, після переформулювання проблеми приходить до висновку, що варто «побудувати – і якнайшвидше! – світ у собі...» [6, 51]. Такий спосіб самоусвідомлення цілком «лінгвобезстатевий», оскільки може належати як чоловікові, так і жінці.

Головна героїня «Переформулювання» постійно заперечує, що є носієм ознак приналежності до певної статі, особливо це відчутно у тих епізодах, де вона аналізує свій життєвий успіх та шляхи його досягнення: «Ну, уявіть собі людину жіночої статі, зовсім не зациклену на цій своїй «статі», котру з дитинства – хвилюють думки про устрій Всесвіту...» [6, 31]. Так само сприймається її розповідь про внутрішню пружинку, яка реагувала на несправедливість. Адже щоб дати ляпаса (фізично й морально) тим, хто сильніший за тебе, треба подолати страх насамперед перед собою – страх того, що ти слабкий і можеш за свою сміливість можеш постраждати: «коли ти починаєш ось так несамовито пручатися – найсильніший втрачає свою силу!» [6, 70]. Важко не погодитись, що це суперечить уявленням про традиційну жіночу поведінку.

Часто запереченням приналежності до своєї статі стверджується несхожість з іншими, унікальність, оригінальність власного «Я». Героїня підкреслює, що саме завдяки цій унікальності вона досягла своєї мети і стала особою, якій замовили писати мемуари не наприкінці життя, а у його розквіті: сильною, незалежною, мудрою, справедливою. Звернімо увагу на це слово «замовили», воно також дає певний ключ для розуміння характеру героїні, яка не прагне слави, поклоніння, грошей, тобто всього того, чого прагнуть інші, слабші. Її сила в тому, щоб робити улюблену справу, задовольняти свої життєві потреби, а якщо це приносить славу й гроші, то сприймати таку винагороду як належне.

Коли ж порозуміння із оточенням неможливе, виникає відверте бажання втечі від усього світу: «Адже мені завжди кортіло тікати – світ за очі. Згорнути намети – і вперед. Особливо, коли я не могла зрозуміти, про що, власне, говорять люди навколо мене. Таке трапляється зі мною досить часто» [6, 49]. Життєву позицію героїні багато в чому зумовлюють усвідомлені багатьма поколіннями українських митців домінантні категорії філософської теорії Г. Сковороди – пізнання себе як критерій саморозвитку, неприйняття навколишнього недосконалого світу, втеча від нього, досягнення щастя як такого, що породжене самопізнанням та реалізацією своїх природних здібностей, і навіть уникання життєвих спокус, оскільки «кожен є тим, чие серце в ньому» [7, 64]. Так героїня твору І. Роздобудько міркує: «Як відрізнити талановиту людину від неталановитої? Дуже просто. Вона – не заздрить. Все талановите любить все талановите, справжнє, відверте. Інакше не може бути. Все заздрісне користується поняттями “успіх”, “мода”, “популярність”...». [6,

164]. Таке бачення світу й себе в ньому не є типовим для культурного дискурсу міста, однак з твору зрозуміло, що подібне вибудовування себе й свого внутрішнього світу породжене віднайденим ще у дитинстві способом переборювати страхи, який для героїні втілюється у формулі «Нічево не больна – / Курачка давольна!». У такий іронічний спосіб вона теж своєрідно переформулює навколишню дійсність і свою реакцію на неї.

Показово те, що авторка мотивує саме такий напрямок саморозвитку особистості героїні її формуванням на матеріалі літератури, тобто поступове входження у філологічно-культурний контекст, світ філософії. Процес опанування думками й образами був активним, оскільки дівчина перевтілювалася в героїв, сприймала слухові й зорові образи. Дівчинка змогла побудувати в собі особливий ідеальний світ, за межі якого потім доросла жінка вийти не схотіла, тому що їй легше було побороти свій страх, ніж власне уявлення про ідеальний світ.

Незважаючи на декларативну «безстатевість», героїня по суті жіночна. Її жіноча слабкість прориваються крізь висловлене: «Світ змінюється, перетворюється на суспільство безстатевих андрогінів... Я хочу вірити, що небалакучі, самодостатні, відчайдушні, сильні, розумні, сміливі, горді чоловіки існують не тільки в американських стрічках...» [6, 153]. За певних умов вона б погодилась бути слабкою, але змушена просто ховатися від світу за маскою сильної особистості. Згадується епізод, в якому героїня розмірковує про те, що непогано б було носити паранджу, хоча усвідомлює негативну реакцію феміністок на такі заяви. Через образ паранджі й роздуми про цю проблему заявляється неоднозначність самоідентифікації героїні. Для сильної героїні, як це не дивно, паранджа стає способом захиститися від світу, виявленням бажання приховати свій страх перед цим безумним й бездушним міським натовпом, суспільством споживачів, бо в певні моменти життя їй не вистачає сил використовувати свою звичну зброю – маску сильної особистості.

Авторка дає образ героїні в розвитку: залишається незмінною її потреба самореалізуватися, проте змінюються умови, в яких це доводиться робити. Вибір шляху самошукання сутнісно змальовується топосом, в якому це має відбуватися, адже місто накладає свій відбиток на спосіб життя людини, її стосунки зі світом. І. Старовойт, аналізуючи особливості дискурсу містомодерності, виділяє один із типів міст – місто, в якому здійснюються бажання [9, 163]. Такий тип міста постає у «Переформулюванні».

Героїні хочеться бути просто людиною, особистістю, індивідуумом, вона прагне самореалізації – звідси втеча з великого, але провінційного Донецька до Києва, такого ж великого й провінційного міста, яке, між тим, на правах столиці надає людині більше можливостей для реалізації творчого потенціалу: «...я згадую повну безвихідь у провінційному містечку... Все життя було запрограмоване аж до пенсії: работа-дім-заміжжя-побут. Відчуття, що тебе живцем поклали у труну, з якої не вибратись. І все, що ти маєш – всередині тебе і ніколи не знайде ніякого виходу. Ти знаєш, що *ніколи* не зможеш мандрувати і бачити світ, читати те, що ти хочеш читати, бачити тих, кого ти хочеш бачити і, зрештою, довести, що ти – існуєш» [6, 51].

Зрозуміло, що їй важко реалізуватися не просто тому, що вона живе в маленькому місті, але мріє про велике. Саме в цьому випадку самореалізація героїні, безперечно, творчої, талановитої людини, можлива лише завдяки визнанню її іншими представниками соціуму: «...я помічаю, що свідомо відкладаю той момент, коли вперше промовила: “Це місто – моє! Місто – це Київ”. Власне, так я подумала зовсім недавно. І, одного разу, коли я буду в Парижі чи Римі – впевнена, що подумаю так само. Але насправді це міг би бути і не Київ... А будь-яке місто, де я б відчула себе потрібною» [6, 101].

Немає визнання, немає соратників чи, можливо, соратника, хоча знову ж таки натяк на присутність у житті героїні чоловіка наявний. Але цей чоловік скоріше схожий на декорацію – він є, але життя героїні минає без його втручання. Слід зробити зауваження, що в цьому випадку не слід історію героїні «Переформулювання» плутати з історією автора, тобто письменниці І. Роздобудько. В інтерв'ю І. Роздобудько пояснює переїзд із Донецька до Києва не потребами кар'єрного розвитку, а простою любов'ю: «за моїм чоловіком я готова була їхати куди завгодно і в які завгодно умови» [6, 198]. А героїня її твору – жінка самотня, або така, що змушена на своїх плечах тягти всю родину, включаючи чоловіка. Маючи виснажливий робочий графік, вислуховуючи щогодини висловлене в телефонній слухавці незадоволення чоловіка, вона думає про те, щоб купити хліба, молока «хоч чогось пожерти» [6, 29]. Саме вона засмучена через пошуки роботи після закриття опозиційної газети, в якій працювала. Саме вона радіє, коли усвідомлює, що навчилася заробляти гроші.

І те, задеклароване майже на кожній сторінці, безстатеве існування митця поступово вже сприймається як примха, забаганка слабкої ніжної жінки, якій кортить бодай частину відповідальності перекласти на сильні плечі *чоловіка*, а не тієї потвори, яка щодня виконує священний ритуал сякання: «Прямо тут – у цьому набридлому натовпі, що заклопотано прямує до входу в метро, серед цих жінок і дітей, серед яток з речами, посеред усього білого світу! довести, що ти – є. Що ти – чоловік, що маєш право залишати свої сліди на асфальті, котрі всі будуть шанобливо обходити стороною! Свербіння посилюється і настає мить великого піднесення: р-раз! – і набридлий натовп жінок і дітей сахається. Що й слід було довести» [6, 155]. Цей образ постає алегорією маскулінності як такої, що не є для героїні привабливою, відтак вона ніколи не шукає кохання, пристрасті.

Болісне почуття душевного спустошення й заміщення знайоме багатьом мешканцям міста сьогодні. Саме тому тема самотності у різних її виявах наявна в багатьох сучасних українських творах. Загальна світоглядна криза помножена на кризу економічну, культурну породжує відчай, який сприймається людиною як самотність, що у людини творчої гіперболізується через неможливість реалізувати свою енергію, свій творчий потенціал.

Через свою героїню І. Роздобудько показує, що для творчої жінки в сучасному просторі міста подолання проблеми самотності стає також проблемою подолання усталених норм поведінки й традиційного способу життя, тобто фактично здійснення вибору відмови від своєї статевої

приналежності й усвідомлення себе як вільної творчої особистості. Єдино можливим простором такої самореалізації, що показово, стає мегаполіс – гіперболізоване «місто». Так, саме Київ стає містом, у якому героїня «Переформулювання» реалізує себе, знаходить колектив, який визнає її талант. Порятунком від самотності приходить з усвідомленням, що у неї є однопумці, що їй пропонують цікаву, престижну, добре оплачувану роботу не тому, що вона є привабливою жінкою, а тому, що є професіоналом. Отже вона реалізується не шляхом втілення своєї жіночності, а поза нею, що для героїні є дуже важливим з огляду на її життєву позицію.

Усе вищезазначене дає підстави стверджувати, що в урбаністичній українській літературі формується герой нового типу. Проте ця проблема потребує подальшого вивчення й залучення для дослідження ширшого матеріалу. Зокрема перспективним є типологічне порівняння в цьому аспекті художніх творів, написаних представниками обох статей.

Література

1. Герасименко Н. Особливості творчої манери Ірен Роздобудько / Герасименко Н. // І. Роздобудько Переформулювання. – К.: Нора-Друк, 2007. – С. 231-238.
2. Завьялова М. Это и есть гендерное литературоведение. Современная женская литература: поиски традиций и новых языков / М. Завьялова // Ex libris НГ. – 2000. – 21 сентября. – С.8-9.
3. Зборовська Н. Феміністичні роздуми / Н. Зборовська. — Львів: Видавництво «Літопис», 1999. — 336 с.
4. Карабльова О. В. Художні версії проблеми самотності у сучасній жіночій прозі: дис. на здобуття ступеню канд. філол. наук: спец. 10.01.01 / О.В. Карабльова НАН України; Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2004. – 187 с.
5. Павличко С. Теорія літератури / С. Павличко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 679 с.
6. Роздобудько І. Переформулювання / І. Роздобудько. – К.: Нора-Друк, 2007. – 240 с.
7. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Г. Сковорода (Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войнович). – Львів: Світ, 1995. – 528 с.
8. Є. Кононенко Я за іронічний дискурс / Є. Кононенко // Львівська газета. – 2006. – 21 лютого, № 32 (839). – Режим доступу до журналу: <http://www.gazeta.lviv.ua/articles/2006/02/21/13182/>
9. Старовойт І. Містомодерність: місто як протагоніст у модерному європейському романі / І. Старовойт // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологія. – 2008. – Вип. 44. Ч. 2. – С. 163-171.
10. Фоменко В.Г. Місто і література: українська візія / В.Г. Фоменко. – Луганськ: Знання, 2007. – 312 с.

11. Хамітов Н.В. Історія філософії. Проблема людини та її меж: Навчальний посібник зі словником/ Н.В. Хамітов, Л.Н. Гармаш, С.А. Крилова. – 2-е вид., переробл. і допов. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 296 с.

Анотація

Розглянуто проблему вияву гендерної специфіки вибудовування простору постмодерного твору. Визначено сучасні підходи до визначення теоретичної проблеми «жіночої літератури». Проаналізовано особливості художньої реалізації феномену самотності в сучасному урбаністичному просторі. Стверджується формування в сучасній українській урбаністичній літературі героя нового типу, осмислення специфіки якого має здійснюватися з позицій гендерного дослідження.

Ключові слова: жіноча література, топос, дискурс, простір міста, самотність, лірична героїня, урбаністична література.

Аннотация

Рассмотрена проблема проявления гендерной специфики выстраивания пространства постмодерного произведения. Определены современные подходы к формулированию понятия и исследованию теоретической проблемы «женской литературы» как эстетического феномена. Проанализированы особенности художественной реализации феномена одиночества в современном урбанистическом пространстве. Утверждается формирование в современной украинской урбанистической литературе героя нового типа, осмысление специфики которого должно осуществляться в русле гендерных исследований.

Ключевые слова: женская литература, топос, дискурс, пространство города, одиночество, лирическая героиня, урбанистическая литература.

Summary

The problem of display of gender specific of lining up space of postmodern work are observed. Modern going near determination and expedience of research of theoretical problem of «womanish literature» are defined. The features of artistic realization of the phenomenon of loneliness in modern urbanism space are analysed. The main attention is paid to the forming the hero of new type in modern Ukrainian urbanism literature.

Keywords: womanish literature, topos, diskurs, space of city, loneliness, lyric hero, urbanism literature.